

Božič med Slovenci in med drugimi Slovani

Stari slovanski običaji o božiču

Napisal Boris Orel

Pozimi, ko se dnevi krajšajo, noči pa daljšajo, se slovanski kmet neovirano prepušča ravnostnim fantazijam tokovom, različnim uveram in mističnim predstavam, ki izhajajo od zimskih duhov in demonov, od mnogih zimskih koledarskih svetnikov, ki so stopili na mesto nekdanjih poganskih božanstev. Najgloblje smo v zimi o božiču. Božič je resnično središče zimskega prazničnega časa, zaradi česar ni prav nič čudnega in nenavadnega, če se je pri slovanskih narodih od pradedov časov nabral v teku stoletij pridan roj božičnih običajev, verovanj, pripovedk, pravljic in pesmi.

Ljudski običaji Slovanov o božiču pa so sila različni in mnogoteri, v teku časa so se tako pomešali med seboj, da so glede izvora in razvoja še danes deloma nepojasnjeni. Slovanski narodoslavo pa tudi tuji (n. pr. Schneeweis) jih v obširnih razpravah razrešujejo in pojasnjujejo. Kaj je pristno našega, praslavskega, kaj je tujega, prevzelega od drugih narodov, to je prav težko in kočljivo narodoslavno vprašanje, to je vprašanje, ki se tudi nam vsem večkrat pojavlja, ko preiščujemo o naši prošlosti in ko motrimo razne naše običaje, ko so jih stoletja v veliki meri nanesele tudi v

(tepežkanjel), zlasti pa na magično moč ognja.

Mimo sonca in lune pa je bil pri starih Slovanih naslednji predmet čiščenja — ogenj, za katerim je stalo posebno božanstvo. Prvotno so božični ognji čarali rodovitnost polj in sadnih dreves, pozneje pa te ognje vidimo v službi čiščenja umrlih prednikov. Še danes zažigajo Rusi iz slame in smeti ognji, in sicer v spomin na starše, ali kakor pravijo, da bi starše ogreli. Ruski kmetje so prepričani — piše znani ruski narodoslavec Zelenin — da se ob teh božičnih ognjih z njimi skupaj grejejo tudi prastarši. Ukrajinci poznajo podobne ognje v spomin mrtvim prednikom.

V drugi obliki so davni slovanski božični ognji razširjeni po Hrvaški. O božiču zažigajo Hrvatje sveče, ki jim pripisujejo veliko čarodajno moč. Verjetno, da smo tudi Slovenci v preteklih časih zažigali božične ognje. Sodim, da so njih zadnje blede ostaline kakor pri Hrvatih sveče, ki jih Slovenci na sveti večer še danes prižigajo na grobovih svojih rajnih.

Kadar pa govorimo o božičnem ognju, nikakor ne smemo prezreti zažiganja badnjaka, ki je v teku časa postalo središče božičnega praznika pri južnih Slovanih in ki ga nekateri zaradi tega tolmačijo kot pristno slovanski običaj. Vendar resnici na ljubo moramo takoj poudariti, da badnjak ni slovanskega izvora. Schneeweis pravilno ugotavlja, da je področje razširjenja badnjaka v Evropi ozemlje nekdanjega rimskega cesarstva, potem pa oni kraji, ki so bili temu ozemlju najbližji. Badnjak živi n. pr. v Franciji pod imenom chaigneau, v Nemčiji kot Julklotz, na Angleškem kot yule clog itd. Slovani, ki so se v zgodnjem srednjem veku preselili na jug, običaja zažiganja badnjaka niso prinesli s seboj iz svoje stare domovine, neoznačeno so ga že našli pri ljudstvih (Hirih I. dr.) v novi zemlji in so ga od njih prevzeli.

Badnjak si razložimo iz glagola bđjeti, buditi (budan). To je sv. noč, ko ljudje bdijo. Zažiganje badnjaka, drevesa ali drevesnega hloda ali štora, je danes najbolj udomačeno pri Srbih, nekaj malega pri Hrvatih. V Dalmaciji zažigajo kar po tri badnjake skupaj, ki pa morajo biti prekrizani (glej sliko). Badnjak so svojčas zažigali tudi Slovenci. Tako so gorški Slovenci na sv. večer dajali na ogenj panj ali šek ter ga zažigali. Posedli so okrog njega, molili, prepevali ter mu ponujali vina in kruha, kakor da bi bil živo bitje. Rusi badnjaka v glavnem ne poznajo. Če pa nekateri vzhodni Rusi zažigajo neke vrste badnjak, potem so ga prevzeli od drugih sosednih narodov, o čemer priča že ime tega badnjaka, t. j. »kolodaz« (koloda, rim. calendar).

Splošno verujejo južni Slovani, da ima zažiganje badnjaka ali panja zdravilno, plodnosno moč. Badnjak odvrča zle duhove od hiše, človeka in od živali. Nemški mitolog Mannhardt gleda v badnjaka posebej človeka, ki je demona rastlinstva.

V posebno poglavje slovanskih božičnih običajev spadajo obredne jedi, n. pr. kaša, razni božični kruhi, božičnički, poprtinjak, kolači itd. Belorusi jedo na sv. večer posebno postno jed

tkzv. kuc'e'a, t. j. kašo iz medene vode in ječmena. S to kašo so stari Slovani hranili svoje poljedelske in živinske bogove. Tako kašo so jedli tudi stari Slovenci. Spomin nanjo živi pri štajerskih Slovencih in sicer v imenu božičnega kruha: kuc-kruh, ki so ga na sv. večer pekli štajerske gospodinje. V moko so pomešale divji grah, beli lokvanj in pernčni koren. Ko gospodinja kuc-kruh v peč porine (piše Pajk), moli molitvico, da bi bili vsi srečni, kateri kuc-kruh jedo, da bi žene vedno srečno porodile, da bi se krave in svinje obrežile in da bi na njivah rastle lepa setev.

Razni drugi božični kolači in peciva imajo podobno plodnosno moč. Severni veliki Rusi pečejo o božiču iz testa tako imenovane »kuzudljike«, t. j. posebne podobnjake, peciva, ki imajo podobo živali in ptic. Zelenin tolmači, da ti kolači niso nikak domačestek davnih žrtvenih živali, am-

Božični kruh »tice« ali »civke« iz Suhe krajine na Dolenjskem.

pak da so čarodajna upodobitev bodočega živinskega prirastka.

Podobno pristno slovansko pecivo o božiču poznajo tudi Slovenci. Belokranjci okrašujejo božičnik z različnimi testenimi ptičimi podobami. Mimo tega naj pokažemo na božične »tice« ali »civke« v Suhi Krajini na Dolenjskem, s katerimi pa imajo danes veliko veselje le še otroci (glej sliko). »Civke« so pol ptič, pol dete. (O njih pripravljamo posebno študijo.)

Razpravljali bi lahko še o teh in onih božičnih običajih (n. pr. o kole-dah, o pohodih živalskih mask itd.), vendar mislim, da sem v tem kratkem priložnostnem članku povedal nekaj poglobitvenih in bistvenih značilnosti, ki jih moramo poznati, kadar govorimo o starih slovanskih običajih o božiču.

Sorostny

Božične šege pri Slovencih

Napisal Fr. Moderndorfer

BOŽIČ

Naš božič je imel škornje, pravoslavni pa opanke, naš se je hitreje obul, pravoslavni je pa zaostal, ker je jermenčke vezal. Zaradi tega ne prideta skupaj v deželo in primaha pravoslavni šele za našim.

V času treh svetih božičev so »nebesa odprta« in čas med temi prazniki je zelo svet; zaradi tega je v tem času največ dni, ko se ne more opravljati to ali ono delo: vpregati živino, delati v gozdu in drugo. Na Koroškem v tem svetem času, ko se more vsak čas odpreti nebo, niti biriti — o smeli loviti fantov v vojake. V Koprivni so jih zajeli v cerkvi pri polnočnici in pliberski sodnik jim je vrnil svobodo, češ da v takem svetem času biriti niso imeli te pravice.

Na sveti večer so »nebesa odprta«; moj pokojni tast, ki je bil doma iz Kamnika, je o polnoči sv. Treh kraljev stal pri odprtem oknu, se dobrohotno smehljal in čakal tega ugodnega trenutka.

To je dehal vsako leto. Nobenemu ni smel povedati svoje želje, ki jo bo izrekel v danem trenutku; če bi jo bil prej izdal, bi se mu ne bila izpolnila.

Ljudje verujejo tudi, da bo oni, ki bi videl »nebo odprto«, težko umrl. V to je verovalo leta 1933. v St. Juriju pod Kumom več kot desetina vseh ljudi in so še dodali, da se vidi ob taki priliki na nebu rumena svetloba, ki poči, ko se razgrne. Tudi Belokranjci so pred dobrih sto leti šli pred polnočnico »izpod strehe«, da bi videli, kdaj se bo odprlo nebo. Siro-mašna ženska je tudi pričakovala ta ugodni čas; naslonila se je na okno i čakala. Ko se je nebo odprlo, je hotela naglo reči: »Bog mi daj debelo kravo!« a se ji je zareklo in je zini-la: »Bog mi daj debelo glavo!« Pri tej priči ji je narasla glava v žirino v velikost škafa in bilo je treba od-bit pri oknu kos zidu, da je mogla z glavo zopet nazaj pod streho. Tudi v okoliših Kobarida (v Kredu) se na sveti večer točno o polnoči za trenu-tek odpre nebo in se onemu, ki to opazi, izpolni vsaka izrečena želja.

Na božič se pripravljajo ljudje že nekaj dni, osnažijo in pobelijo sobe, zlasti kuhinjo in spečejo kruh: na Koroškem naredo to že tri dni pred božičem. V Prekmurju in okolici Ljuto-mera je uvod v praznovanje že dan pred božičem, »sveti post« in je obed tega dne zelo pomemben. Na božično biljo so brez zajtrka, opoldne pa pri-dejo na mizo »makovice«. Tega dne v Prekmurju ne sme manjkati jedi, ki je pripravljena iz repe in ji reka-j »repnjača«. Štetu jo je v obredno jed, poleg »makovice«.

BOŽIČNI GOST

Pri veliki večini Prekmurcev je »sveti post«, dan pred božičem prav tako pomemben kakor pri ostalih Slo-vencih sam božič; posebno važno je kosilo na božič Tega dne hočejo biti pri kosilu nemoten: sosed ali sosed, torej ljudje, ki so v vaškem okolju med seboj tesno povezani, ne smejo tega dne k sosedu; prinesli bi smrt. Pi če tudi ne bi bilo tako hudo, pri-

nesel bi pa nesrečo vsak gost, ki pride med obedom v hišo. Saj sedi pri obedu gospodar na »vzglavniku« (vzvišenem in mehko podloženem sedcu) in ima zbrane okoli sebe vse družin-ske člane. Po imenu je ta prekmurski »vzglavnik« isti kakor panj (»vzglav-nik«) v okolici Idrije, ki mu strežejo kot »božiču«.

Prav malenkostna je pa posledica v Beli Krajini v primeru, da pride na božič tuj moški v hišo: iz jaje se jim bodo valili sami piščanci; če pa pride ženska v hišo, se jim pa bodo vse leto potepale kokoši in nesle jajca iz-ven doma. Nesle bodo pa kokoši prav pridno, če se ženska, ko pride v hišo, prav krepko ušede. V nekaterih kra-jih so zaradi tega previdni in jedo tega dne pri zaklenjenih vratih in med kosilom gostu ni treba spreje-mati. Oni, ki bi vstopil med kosilom v hišo, bi prinesel nesrečo; kdor pa pride pred kosilom, mora z doma-čimi k mizi in je božični gost. Pri obedu morajo vsi molčati in se tudi spodobno obnašati; pri ogrskih Slo-vencih na božični večer otrok sploh ni smel sedeti pri mizi, ko so drugi večerjali; bil bi v tem letu ves v tvo-rih.

STEFAN, STEFANOVO, ŠTEVANOVO

Na god svetega Stefana vstane vsa družina že ob dveh in opravi vse hišne posle. Nato prinese družinski član v kuhinjo vedro sveže vode, v katero vržejo rdeče jabolko. Iz tega vedra zajemajo vsi člani vodo v »krničke« (lesene sklade domačega izdelka) in se umivajo. Krničke so izdelane iz vrbe.

V Boljuncu v severni Istri se zbero otroci popoldne sredi vasi na podolgo-vatem trgu, ki mu reka »gorica«. Izza oglov pridejo odrasla dekleta in obmetavajo zbrane otroke z jabolki in pomarančami. Tudi v Prekmurju si na Štefanovo mladina daruje rdeča ja-bolka. Pred popoldanskim cerkvenim opravilom počakajo fantje dekleta pred cerkvijo in jih obmetavajo z rdečimi jabolki. Tega dne ljudje na-pajajo krave pri sosednem studencu, da bi imela živina zdrave oči. Če bi jih napajali pri domačem, dobe »ro-žec« in se jim gnoje oči, cedi se jim iz njih bel, alinam podoben gnoj. Drugi pa na Štefanovo jutraj živine sploh ne napajajo, ampak šele zvečer.

V Zilji in povsod drugod, kjer je razvila živinoreja in tudi konjereja, imajo gospodarji pri hiši na dan sve-tega Stefana blagoslovljeno sol in vo-do. Ta voda pomaga proti kašjemu piku in z njo poskropi gospodar ob mnogih letnih prilikah živino in polje. V vinskih krajih pa blagoslovijo vino in pijo šentjanževca. V Zilji blago-slovi tega dne duhovnik konje pred cerkvijo. Da boš mlad in lep, se umij na Štefanovo jutraj v mleku. Kdor bi pa ujel na ta praznik v času od pol-dneva do treh na travniku živega krta, mu izrezal srce in ga dal kra-vam, odvrne od živine vse bolezni.

Moderndorfer

Nace Kapelj

razmišlja
o gledališču

NAPISAL FR. LIPAH

Oni dan me sreča Nace Kapelj in zavije krmeljave oči prav posebno slobno proti naši Drami in mi začne šgoleti, še preden sem ga kaj vprašal: »To je pa tista hiša, ki ima največ vrat v vsem mestu, kar bi pomenilo, da je prav lahko vanjo priti in iz nje še laže, ker so ti izhodi že znani, če si se le par trenutkov tam vrtil. Gledališče torej nikakor ne more biti predpoda sedanjih svetovnih raz-mer, ki so vsekakor mnogo bolj po-dobne mišnici: vanjo priti je bila prav prijetna malenkost, še slanina te je vabila, toda izmuzniti se iz mišnice se dosedaj ni posrečilo še nobeni miši, pa najsi je imela še tako sijajno teh-niko in ropotajoče iznajdbe.

Za Dramo, tam zadaj, kjer je oder in so vhodi za igralce, tehnike, ku-lise, za sodelujoče živali in ostalo osebe, tam je mal gozdček kolov z napisom, da je do greklica dovoljen prehod. Nehote se človek spomni na svetovne kolobarije in opaža, da je marsikje na svetu danes še dovoljen prehod — do preklica, potem boš pa stal pred zidom in nikamor ne boš mogel. Če pride bit v klavnico, mu ni treba dolgo ugibati, kaj ga čaka, sleherni tarnanje o človeški krvološ-nosti bi bilo zaman.

Zelo zanimivo je pribito dejstvo, da se zgodovina ponavlja na prav pre-

tkan način in skoro vedno na istem kraju, po starih preizkušnih meto-dah in nikakor ne gre pozabljati, da se ljudje in ostali divjaki do sedaj iz tega niso ničesar naučili. V tem pogledu imamo v gledališču prav za-nimive vzgled.

Ce se igralec na odru zmoči v besedi, se mu kolega neškodljivo zasme-je. Toda se takoj zresni, ko se spomni, da se taka prešerna hudomušnost ved-no in dosledno kaznuje nad njim sa-mim. Zadnjič je eden prvih naših igralcev pri »Romeo in Julij« rekel v predzadnjem dejanju v tragičnem trenutku, ko Julija umre (dasi navide-zno):

»Pokonec! Petelin je že drugič dan odzvonil! Za kulisami so se tovariši smejali, tudi občinstvo se je dobro-hotno muzalo. Toda vse tiste, ki so morali nastopiti za tem igralcem, je obhvala zona, čeh, bogve, kaj se bom zmočil tudi jaz in nihče se ni več smejal.

Tako kot v gledališču, se masčuje škodoželjnost tudi v usodah narodov. Eno je gotovo: kdor železo seje, ne bo žita žel — kdor krivico oznanja, bo sicer prišel v zgodovino, toda njegovo ime bo s posebnimi črkami zapisano kot so označeni Kajn, Judež, Hero-strat, Etijal in slinli historični go-spodje klavne slave. Je pa že bolje ostati nesladen in skromen član ve-soljnega človeštva kot pa se ovekove-čiti s tako ostudno imenitnostjo.

Včasih rad ogovorim kakega igralca na cesti. Zadnjič srečam nekoga, ki je prav hitro stopical in ko ga vprašam, kam hiti, mi hudomušno odgovori: »Moram teči, če hočem biti do Božiča doma. Se ravnam v tem po slavni narodi!« — Ko ga pozneje vprašam, če po tem in onem, mi reče užaljeno:

»Upam, da mi Novo leto prinese več sreče. Dosedaj so me pitali na odru s samimi živalskimi izrazi. V »Ham-letu« mi reče danski princ — »kapital- no telec, v »Revizorju« čitajo v pismu črno na belem, da sem »svinja s ka-pico na glavi«. V »Ciganih« sem — dr. Paček. V »Krogu s kreda«, ki se godi noter na Kitajskem, me pred sodnijo ozmerjajo z besedami: »Pitana svinja«. Prosil sem gospo Upravo, naj mi določi eno samo žival, in sicer ene-ga samega spola — ker v toliko rilcev se res ne morem živčeviti.

Smilil se mi je ta borni komedijant, ki ni bil zadovoljen s teletom in s prašiči, ki jih danes cenj ves svet in ki zanje mladina v najlepših letih pada na bojišnih povod okrog nas. Kakšna bi bila neki tista zgodovina, ki bi jo živali napisale o junaštvu človeka, ustvarjenega po božji podobi. Se mi močno zdi, da bi jih prav nič ne primerjali z živalmi, temveč bi jih opsovali z besedo, ki bi pomenila večjo žalitev in bi vse kaj bolj za-leгла: »Človek sedanjega časa«.

V gledališču ni preveč medseboj-nega zaupanja, ker je stara stvar, da si igralci radi dovoljujejo razne šale, kadar so sami med seboj. Vendar je v teatru en sam, edini človek, ki mu brezpogojno vsi verjamejo in ga prav radi poslušajo: to je tisti, ki spodaj naprej pové — šepetalec. Na besede tega človeka igralec veruje, na njego-vo iztočnico se zasmije, zajoka in tudi umre. Tako je v teatru. Če bi bilo v vsakdanjem življenju tako, bi naro-dom slabo predla: če bi se morali na ukaz enega samega jokati, smejati in komčno še umirati. Bogati tistim, ki lahko žive tako kot jim ukazuje višja sila, ki je ne žarek prav gotovo posve-til v srce slehernega zemljana. Gorje

mu, ki govori samo naučene, nareko-vane besede, ki jim sam ne verjame!

Nekdo iz Drame mi je zadnjič pri-povedoval prav prijetno zgodbo. Ni samo resnična, temveč ima še to v do-brem, da bi se kazalo po njej ravnan. Gledališko osebo je imelo izpite, ka-kršni so predpisani za vse državne uradnike. Čudno zabavno je bilo po-slušati, kako je intendant-pesnik O. Zupančič spraval komika, kaj mu je znanega o državljanem zakoniku itd. Toda šlo je vse po predpisih in paragrafih je bilo zadoščeno. Končno pride pred komisijo tudi nočni čuvaj. Mož je pristen Dolenjec, kmetska ko-rešina in ga imajo vsi radi. Ko stoji tedaj pred strogo komisijo in čaka, kakšno težko vprašanje se mu bo za-blskalo pred očmi, zasliši mirni Zu-pančičev glas:

»Kaj bi storili, če bi sredi noči na-enkrat zagledali v gledališču nezna-nega človeka?«

Nočni čuvaj, pristni Dolenjec, je ma-lo pomežiknil in nato prijazno odgo-voril:

»Gospod intendant — vstrašil bi se!« »Zpiti ste naredili. Kar pojditel! Ne stavim vam nobenega vprašanja več!«

Tako je bilo v gledališču. Kakšne odgovore bi si izmišljali današnji zla-gani junaki, invalidi časti in humanosti, kaj vse bi znali odgovoriti ter na-lepotičiti ljudski sleparji, moralisti, voditelji in njim podobni zajedalci. Človeka obhaja groza pri misli, kako so nam pretvorili vse nekdanje vred-note v predpustne norčije, v kričevo kramarsko robo, kateri ne verjame niti pastir, ki pride prvič na semenj iz najbolj oddaljene hribovske stajel.

Veliki teater, ki ga sedaj doživlja-mo, bo morda prav kmalu spustil za-

veso in tedaj bomo reševali, kdo je igra spisal, kdo vprizoril, kdo igral in kakšen je bil šepetalec. Zadnjič je neki kritik, ki je imel očitno zelo razvita ušesa, pisal, da je šepetalec prav dobro slišal. Vidite ga no, pre-brisanca, pismouka učeneča! Kakšno hvalo bi mu peli, če bi nam izdal šepetalec, ki narekuje današnjemu vrve-žu smer in nasilju to strahotno obliko! Ali ne bomo morda tudi mi nekoč, ko bo padla zavesa, vprašali, koliko sta-ne igra in kdo je sedel v blaginji? Obratuna ne bo mogoče ponarediti, zakaj to ni nikaka dobrodelna pri-re-ditev!

Pred leti je bil v Drami vrtar, ki je bil njega dan — v civilu — orga-nist. Dan pred sv. večerom, ko ima sleherni siromak izgovorjen svoj kô-t na zapečku, tudi v gledališču ni sku-šenj in predstav. Vrtar pa mora ostati pri telefonu. Bil je sam v vsem teatru. Za odrom je stal harmonij in čakal na »Peterčkove sanje«, ki so v Drami na božični dan sleherni leto tako gotovo na redu kot demanti, ki se pojavlja v časopisih, kadar je kdo premagan. Vsaka zmaga je podobna kolajni, ki ima dve strani: na eni je objava zmage, na drugi pa nasprot-nikov demanti. Pomlad bo prišla in na kolajni bo ena sama blagovest za vse! — — Vrtar je sam s sabo premišljal tista leta, ko je bil o bo-žiču sviral na koru farne cerkve na kmetih in tedaj je stopil na oder in videl božično čudo: prater — teman, oder — prazen in pust, za odrom pa se vsipal en sam močan sončni ža-rek izpod vrvišta naravnost na har-monij. Organist je sedel, zignoril in za-pel starodavno božično:

»Pastirčki vi — kaj se vam zdi...?«